

УДК 025.2:001.8

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

Теоретичні засади аналізу методів вивчення бібліотечного фонду

Аналізується формування методів вивчення бібліотечного фонду у зв'язку з розвитком теорії та методології фондознавства як складової частини бібліотекознавства. Охарактеризовано зміни форм діяльності бібліотек, способів та прийомів аналізу бібліотечного фонду, що були зумовлені появою інформаційно-цифрових технологій.

Ключові слова: бібліотека, бібліотекознавство, фондознавство, бібліотечний фонд, методи вивчення бібліотечного фонду, аналіз фонду.

У понятійному апараті бібліотекознавства, зокрема фондознавства, останнім часом відбуваються суттєві зміни, що пов'язані не тільки з активним розвитком теоретичних досліджень різних галузей бібліотекознавства, пошуком нових методів аналізу та вивчення фондів, а й з модернізацією бібліотечної практики, інформаційно-аналітичної діяльності, впровадженням сучасних інформаційних технологій тощо. З появою нових понять та визначень у фахівців іноді виникають розбіжності у тлумаченні одних і тих самих термінів. Навіть в офіційних документах зустрічаються суперечності. Так, наприклад, у "Статистичному щорічнику Київської області за 2002 рік" (К., 2003) при змістовному аналізі статистичних показників привертає увагу певна термінологічна неузгодженість — у різних таблицях той самий показник має найменування, які, з погляду бібліотечної термінології, несуть різне змістовне значення, а саме: "книжковий фонд", "кількість книжок і журналів", "бібліотечний фонд" [20, с. 53]. У результаті сучасної трансформації бібліотечних фондів та розширення їх складу у свідомості бібліотекознавців вони вже не ототожнюються з традиційними книжковими фондами, оскільки бібліотечні фонди не обмежуються лише друкованими та рукописними книгами. Актуалізація бібліотечних фондів, у тому числі розширення електронних ресурсів бібліотек (комплектування готовими виданнями на електронних носіях, створення власних електронних копій рідкісних і цінних видань, зокрема книжкових мініатюр, інкунабул та ін., передплата та замовлення тих електронних видань, самостійне створення яких силами бібліотеки є недоцільним тощо) — наразі є одним із ключових завдань розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів. Потреба у дублюванні друкованих видань електронними копіями існує внаслідок стрімкого розвитку електронних форм інформації, через швидку зношеність фізичного стану періодики та газетних видань, книг, що користуються певним попитом або внаслідок необхідності копіювання тих документів, використання яких в електронному вигляді є більш ефективним (енциклопедії, словники, законодавчі акти та ін.). Нові форми опрацювання джерел інформації зумовлюють появу нових технологічних операцій та відповідне відображення їх у понятійному апараті, а нові ділянки бібліотечної діяльності — появу нових галузей знань, нових видів систематизації та класифікації теоретичного матеріалу. Щоб зрозуміти відповідність та наукове

обґрунтування нових термінів, доцільно було б прослідкувати формування основних концепцій бібліотекознавства у співвідношенні з розвитком фондознавства, еволюцію його визначень та категорій. Звертаючи увагу на аналіз основоположень бібліотекознавства (а також фондознавства), його об'єкта та предмета вивчення, необхідно також прослідкувати й розвиток методів дослідження бібліотечного фонду, методологічні основи наукового аналізу цієї галузі знання та особливості його використання. Вивчення досвіду бібліотекознавців свідчить про надто велику кількість визначень предмета й об'єкта цієї галузі та основних його понять. Обґрунтування проблематики новітнього понятійного апарату бібліотекознавства досить часто є предметом вивчення багатьох дослідників, зокрема І. Пилка, Ю. Столярова, А. Соляник, Г. Солоїденко, М. Слободяника, М. Сташко, Н. Стрішенець, І. Суислової, Г. Швецової-Водки.

Погляди на бібліотеки як на зібрання книжок, головною метою яких було накопичення книжкових багатств, поступово, з розвитком цих установ, які перетворилися на публічні заклади, змінилися на концепції, в основі яких були положення про соціальну роль та функціонування бібліотек. Так, вітчизняний бібліотекознавець Л. Хавкіна (1871—1949) у визначенні бібліотек робила основний акцент на використанні книг та на обслуговуванні читачів. Німецький дослідник Ф. Ейхлер (1863—1945) спочатку вважав бібліотекознавство, бібліографію і книгознавство синонімічними поняттями, а потім включив два останніх терміна в бібліотекознавство і навіть оголосив бібліотеку первинною, а книгу — вторинною. Його колега, генеральний директор Королівської бібліотеки в Берліні А. Харнак (1851—1930), вважав, що об'єктом бібліотекознавства є вся сукупність книжкової справи, включаючи газети і журнали. У 1955 р. у польському словнику бібліотечних термінів було запропоновано таке визначення бібліотеки: "Бібліотека — заклад, призначений для збору друкованих та інших документів з метою їх практичного використання" [1, с. 37]. Уявлення про бібліотеку як зібрання книг та розвиток книгознавства поступово призвело до становлення концепції, що сформувалася на рубежі 1960—1970-х рр., яка стверджувала, що бібліотекознавство — це складова частина книгознавства. При цьому в США бібліотекознавство увійшло в комплекс з інформатикою, утворивши інтегральну бібліотечно-інформаційну науку. У протилежність зазначеній концепції багато дослідників вважа-

ють, що не бібліотекознавство є частиною книгознавства, а навпаки, книгознавство — це галузь бібліотекознавства. За твердженням польського професора К. Мігоня, книгознавство вважають складовою частиною бібліотекознавства фахівці Англії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії, Японії, Південно-Африканської Республіки, Угорщини [29, с. 106—107].

Паралельно з розвитком наукових поглядів на роль бібліотек, об'єкт та предмет бібліотекознавства розроблялися наукові концепції формування та організації бібліотечних фондів. У 1973 р., як своєрідний результат вітчизняних досліджень, постала теорія видатного фондознавця, професора Ю. Григор'єва (1899—1973), який об'єднав усі процеси організації бібліотечних фондів у цілісну систему і довів, що комплектування й організація (тобто в його розумінні облік, обробка, розстановка, зберігання) фонду, а також управління ним — це єдиний цикл, що заснований на загальних принципах і підкоряється єдиним вимогам. Вчення про бібліотечний фонд нарешті здобуло цілісність і остаточно оформилося в самостійний розділ бібліотекознавства [14]. Бібліотечний фонд перестав ототожнюватися з бібліотекою загалом і став розглядатися як її елемент. У 1980 р. з'явилося поняття "бібліотечне фондознавство" (О. Беспалова), яке стало ще ширшим, ніж поняття "формування бібліотечного фонду". Бібліотечне фондознавство досліджувалося як складова частина бібліотекознавства. У 1980-ті рр. у галузі фондознавства інтенсивно працювали Ю. Гріханов, Д. Євсєєв, М. Карташов, С. Лохвицька, А. Маркіна, О. Раєв, Г. Тараченко, В. Терьошин, В. Фірсов, В. Шилов і багато інших дослідників. За останні роки в незалежній Україні проблеми методології бібліотечних досліджень, вивчення розвитку бібліотек та бібліотечних фондів на основі інтеграції системного, структурного, функціонального і модельного підходів проаналізовано у працях Н. Кушнарєнко, Л. Петрової, Н. Самохіної, М. Слободяника та ін. Теоретико-методологічні проблеми інноваційної діяльності бібліотек розглянуто у публікаціях О. Воскобойнікової-Гузєвої та І. Давидової [12; 17]. Ряд публікацій українських дослідників присвячено методології окремих напрямів бібліотекознавчих досліджень. Проблеми формування бібліотечних фондів досліджено в докторській дисертації, монографіях та численних статтях А. Соляник [40; 41]. Питанням бібліотечної селекції займається Т. Булах [7]. Цілісна концепція збереження історико-культурних фондів репрезентована у численних публікаціях Л. Мухи [31—33]. Системний підхід до вивчення бібліотечних фондів розроблено в наукових працях О. Володькової [10]. Аналізу проблем використання бібліотечної статистики, її ролі у забезпеченні ефективності бібліотечно-інформаційних послуг присвятила дисертацію та численні публікації О. Василенко [8; 9]. Розвитку понятійного апарату фондознавства наприкінці ХХ ст., питанням комплектування фондів сприяли публікації С. Астапович, Н. Васильченка, І. Пилка, Т. Жданової, В. Шилова та ін. Зокрема, В. Шилов запропонував у галузі комплектування бібліотечного фонду близько 30-ти математичних завдань і методів їх вирішення [47]. Обґрунтуванням маркетингового підходу до формування бібліотечних фондів займається І. Ейдєміллер [48]. Цій самій темі присвячено методичну розробку Н. Гудимової та І. Цуриної "Формування бібліотечного фонду. Маркетинговий підхід" [16], що була адресована працівникам районних та міських бібліотек. Варто зазначити, що загалом наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. різко зріс інтерес до проблем автоматизації процесів формування бібліотечного фонду (переважно великих бібліотек). Дисертаційні дослідження цьому напрямку присвятили І. Ляшенко (К., 1998), О. Баркова (К., 2003), О. Пашков (К., 2005), С. Гончаров (Х., 2010) та ін.

На основі опрацювання широкого кола джерел Ю. Столяров констатує, що ще наприкінці ХІХ ст. питання аналізу діяльності бібліотек вивчалися засобами фондознавства. В той час у розумінні книгознавців відбувається розмежування понять "бібліотека" та "книгосховище", які поступово наповнювалися різним змістом. На початку ХХ ст. у складі фондознавства почали виділяти бібліотекознавство, а в другій половині ХХ ст. доцільним стало формування нового окремого наукового напрямку — документології [45, с. 45—46]. У 1979 р. у підручнику "Библиотечные фонды" (М., 1979), хоча і використовувалися поняття "книга, література, твір друку", підкреслювалося, що фонд складається не тільки з книг, а й з неопублікованих документів, аудіовізуальних, об'ємних та інших матеріалів (тобто з різних видів документів) [5, с. 9]. На думку Ю. Столярова, фондознавство співвідноситься з бібліотекознавством як частина і ціле, а з документознавством (а також книгознавством) знаходиться у стані часткового перетину [46, с. 560]. За дослідженнями Г. Пузікова, бібліотекознавство — це полідисциплінарний комплекс наук, що об'єднує в собі риси різних наукових напрямів, об'єктом якого є бібліотечна справа як підсистема суспільства у взаємозв'язку всіх істотних аспектів (від філософського до технічного) [36, с. 9—11]. Бібліотекознавство як науку, що вивчає бібліотечну справу в умовах історичного розвитку суспільства у контексті економічних, соціальних та культурних змін, що в ньому відбуваються, зокрема — еволюції бібліотек у часі і просторі — характеризує сучасна дослідниця Ю. Мелентьєва [27, с. 30]. У працях В. Скворцова бібліотекознавство — це міждисциплінарна суспільна наука, об'єктом якої є не документ, а інформація [38, с. 10]. Створення електронних бібліотек значною мірою стимулювало вироблення нової термінології, нової теоретичної концепції та нової теорії документного фонду, основним завданням якої є визначення співвідношення між поняттями "документний фонд, документний ресурс, електронний документ, документальний масив, документальний потік". Під електронною (цифровою) бібліотекою розуміється розподілена інформаційна система, що робить доступними користувачам документи різних комунікаційних систем. Наприкінці 1990-х рр. фахівці фондознавства розуміли, що з усього документного різноманіття бібліотека відбирає лише документи портативні (нестаціонарні, мобільні), як правило, не автентичні, що несуть інформацію завдяки зафіксованій на носіях кодової системі. У сучасних умовах більш продуктивно видається класифікація системи ознак, які характеризують інформаційні ресурси. Класифікація, яка може бути запозичена для характеристики бібліотечних фондів, була запропонована Л. Маслянко та П. Ліссовим [26]. Серед основних ознак цієї системи класифікації інформаційних ресурсів пропонуються такі:

- приналежність ресурсу до певної організаційно-технологічної системи (наприклад, бібліотечної мережі, ЗМІ, корпоративної системи);
- спосіб представлення об'єктів обліку (рукописні твори, видання, бази даних, інтернет-сторінки, сайти та ін.);
- призначення ресурсу (масова інформація, освіта, бізнес, листування та ін.);
- зміст ресурсу (тематичний, об'єктний, функціональний);
- видовий склад ресурсу (види документів);
- мова ресурсу;
- джерело інформації (національне або закордонне, офіційне або неофіційне та ін.);
- правовий статус ресурсу (публічні документи, об'єкти інтелектуальної власності, таємні документи та ін.);

- структурний тип ресурсу, що включає можливість відокремлення даних від програм, формати, кодування та ін.;
- відкритість ресурсу (відкритий або з обмеженим доступом).

На сьогодні найпопулярнішими є концепції бібліотекознавчих дисциплін, що ставлять у центр аналізу досліджень інформаційне забезпечення користувача (читача) та розглядають бібліотечне середовище як маркетингове, в якому знаходить місце використання сучасних методів вивчення та наукового аналізу бібліотечних фондів. У цьому контексті треба звернути увагу на зміни у методах, що використовувалися бібліотекознавцями останнім часом. Так, Г. Пузіков вважав доцільним виділення специфічного "методу бібліотекознавства", що передбачає комплексне використання різних методів, розроблених іншими науками. У свою чергу, Ю. Столяров констатував, що наявність специфічного методу бібліотекознавства або бібліографознавства ще потребує доведення. У 1960-х рр. А. Беловицька у фундаментальній праці "Общее книговедение" загальнокнигознавчим методом вважає типологічний [3, с. 227]. Але метод цей загальнонауковий, в основі його лежить розчленовування систем об'єктів та їх об'єднання за допомогою узагальнень. У полі її зору потрапляють бібліографічні та бібліотекознавчі дослідження (як складові частини книгознавства), де використовуються соціологічні, психологічні, математичні методи, тобто методи інших наук. У 1975 р. О. Коршунов зазначав, що ні бібліографознавство, ні інформатика досі жодних власних методів дослідження не мають [22, с. 166]. У 1978 р. вийшла у світ монографія "Библиотечковедческие исследования. Методология и методика", де про бібліотекознавчі методи сказано лише кілька слів, а саме: методологія бібліотекознавства спирається на загальнонаукову методологію, але має специфічні риси, що відображають об'єктивний зміст бібліотечної науки [4, с. 7]. Кожна наука може запозичувати в інших наук необхідні їй методи та використовувати для вирішення власних завдань, виходячи зі специфіки об'єкта та предмета дослідження. Тобто кожна наука має власний метод як суму окремих методів та характер, що використовуються в її сфері (метод бібліографознавства, метод книгознавства, метод бібліотекознавства). Однак саме як власний метод певної науки він сприймається за її межами, а в її рамках використовуються методи інших наук. Кожна наука має певний комплекс методів та власну теорію (закони, принципи тощо), яка, в свою чергу, може слугувати методом для подальших досліджень. Вчені констатують, що знання може служити двічі: спочатку як науковий висновок, постулат, результат (тобто виступати в ролі теорії), а потім як вихідна точка для подальших досліджень, тобто в ролі методології [44, с. 11]. Загальну характеристику спеціальних методів вивчення бібліотечного фонду пропонують укладачі посібника "Изучение библиотечного фонда с помощью математических методов" (Волгоград, 2010) [18]. Уявлення про фонд у кількісних характеристиках, про його обсяг, склад і використання дає статистичний аналіз даних [8; 9]. Їхня повнота й достовірність дозволяють досліджувати величину, розподіл бібліотечних фондів по філіях, за галузями знань, видами документів тобто визначати документозабезпеченість у галузевому, тематичному й інших аспектах, а також виявляти підфонди, що мають занадто низькі або, навпаки, завищені коефіцієнти, ступінь їхньої повноти тощо [18, с. 6]. За документами, що фіксують етапи обробки, за вимірюванням часу, що витрачається на задоволення вимог користувачів, оцінюють якість обслуговування і виявляють "складні ділянки" технологічного процесу, наочне уявлення про які дає відповідний графік. У процесі аналізу оперують як простими арифметичними даними, так і методами мате-

матичної статистики. Статистичні дані є базовими у вивченні ефективності роботи бібліотеки й якості використання нею своїх ресурсів [8]. Для зручності проведення статистичного вивчення бібліотечних фондів користуються відповідними показниками та формулами, наприклад: Ф — величина документного фонду; П — обсяг нових надходжень; Н — коефіцієнт оновлюваності; N — нормативна величина нестачі; В — книговидача; А — число користувачів; Об — обертаність; Обопт — обертаність оптимальна; К — книгозабезпеченість; Копт — книгозабезпеченість оптимальна; Ч — читаність; Тзр — темп зростання. Проте цими показниками перелік статистичних даних, що використовуються в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек, не обмежується. Розрахунок подібних показників є складовою обліку бібліотечних фондів — індивідуального, що забезпечує облік кожного екземпляра, або сумарного, що забезпечує облік кожної партії документів та фонду загалом. Згідно з ГОСТ 7.76-96 комплекс заходів з обліку бібліотечного фонду охоплює дії, що забезпечують отримання точних даних щодо складу, обсягу, динаміки фонду, його вартості, та є основою фінансової звітності про фонд, а також складовою заходів щодо забезпечення його збереження [13, с. 9]. Збереження бібліотечних фондів є складовою частиною всіх процесів їхнього формування. Відповідно, система збереження та обліку документів бібліотечного фонду є організаційно впорядкованою сукупністю видів, форм та методів обліку документів, диференційованих відповідно до їх призначення [31—33]. За функціями і призначенням розрізняються такі види обліку: бібліотечний, бухгалтерський, статистичний, спеціалізований [19, с. 7—8]. Можливо, цікаво було б порівняти між собою методи аналізу та методи обліку бібліотечних фондів. Звертаючи увагу на емпіричну сутність цих понять, до методів аналізу бібліотечних фондів доцільно відносити ті методики, що спрямовані на формування відносних порівняльних оцінок (співвідношень, коефіцієнтів), а до методів обліку — ті, що дозволяють отримати оцінки в абсолютному вираженні (хоча сам цей розподіл досить відносний).

При вивченні бібліотечних фондів використовують комплекс таких методів, як: безпосередній перегляд; вибіркового тематичний перегляд; метод статистичного аналізу, соціологічного аналізу; бібліографічний метод; фотографічний, графічний методи; метод математичного моделювання; кореляційний і факторний аналізи та ін. Нинішній директор Державної публічної історичної бібліотеки Росії М. Афанасьєв наприкінці 1990-х рр. рекомендував ще один метод вивчення фондів — генеалогічний, і запропонував навіть нову книгознавчу дисципліну — "Генеалогія книжкових зібрань". Одним із основних інструментів вищезазначеного методу є використання бібліотечної інформації, під якою мається на увазі "технологічний" бібліотечний матеріал (шифри, штампелі, печатки, особливі бібліотечні позначки, власницькі й дарчі записи, маргіналії, екслібриси та ін.), який дозволяє не тільки уточнити відому інформацію про походження фондів, а й реконструювати розпорошені книжкові зібрання та колекції [2].

Серед кількісних методів аналізу бібліотечних фондів найбільш широко застосовуються методи, що належать до галузі "бібліометрії" (зокрема, кількісний аналіз публікацій та бібліографічних посилань). Цей термін, як зазначає О. Колбелєв, використовується в бібліотекознавстві з 1969 р. [21, с. 168—169]. Першим його використав англійський вчений А. Причард для позначення статистичних методів, що вивчають бібліографічні характеристики документів, як заміну терміна "статистична бібліографія", що має ряд недоліків (відсутність чіткого трактування, семантична багатозначність та ін.). Нині існує багато визначень бібліометрії, з яких одне з найкращих запропоноване Р. Бродусом. Він пояснює

бібліометрію як метод кількісного дослідження надрукованих документів, що існують як матеріальні об'єкти або бібліографічні одиниці, а також замітники того й іншого. Це визначення охоплює будь-які кількісні засоби, що можуть бути застосовані, зокрема, до таких показників, як кількість томів у бібліотечному фонді; кількість назв публікацій (бібліографічних одиниць); обсяг публікацій у журналах; кількість глав у монографіях, опублікованих, наприклад, одним автором; кількість статей тощо. Бібліометричні методи дозволяють, наприклад, на основі кількісного аналізу окремого галузевого документного потоку, його бібліометричного моделювання охарактеризувати розвиток цієї галузі загалом, вихід на рівень її кількісно-якісного аналізу. Однак використання кількісних методів оцінки фондів іноді викликають певні утруднення у бібліотекарів, коли потрібно визначити, яким має бути співвідношення витрат і переваг при формуванні бібліотечних фондів. Так само не вистачає лише бібліометричних даних для якісного аналізу тих чи інших процесів бібліотечної діяльності та вирішення теоретичних питань бібліотекознавства. Наприклад, оптимізація зберігання документів у бібліотечних фондах неможлива без з'ясування закономірностей старіння інформації і, відповідно, старіння документів як джерел інформації. Більше того, оптимізація діяльності однієї ланки зберігання документів ще не забезпечує ефективності роботи зберігання документів загалом.

Аналізуючи використання фонду зазвичай ставлять такі завдання: визначити ефективність використання певної частини книжкового фонду; вивільнити фонд від документів, що мало використовуються, застарілих за змістом, дублетних або зношених; визначити видання, якими необхідно поповнити фонд бібліотеки; виявити прогалини у комплектуванні; визначити хронологічні рамки використання окремих документів тощо [28, с. 3—4]. Звичайно, бібліотечний фонд кожної конкретної бібліотеки є систематизованим збиранням документів на різних носіях інформації, підібраних відповідно до завдань бібліотеки та потреб її користувачів. Чим якісніший фонд, тим повніше задовольняються потреби читачів, тим краще бібліотека виконує свої функції у суспільстві. Сьогодні кожна бібліотека визначає свою місію, яка спрямована на виконання запитів місцевої громади. Тому робота з формування фонду вимагає від бібліотекаря поряд зі знанням кола користувачів, їх інтересів і запитів, ще й обов'язкового вивчення профілю регіону, стану і планів його розвитку, складу населення за віком, освітою, професіями тощо. Вивчення наявного бібліотечного фонду та його кількості, якісного складу та використання користувачами відповідно до таких даних є обов'язковим [30, с. 3]. Якість обслуговування користувачів у сучасних умовах роботи бібліотек безпосередньо залежить від ступеню їх вивчення. Це здійснюється за допомогою соціологічних бібліотекознавчих досліджень, у межах яких застосовується багато методів збору, обробки та аналізу соціальної інформації про стан читання, інтереси та уподобання читачів, умови їх обслуговування тощо [6; 35; 42; 43]. Серед методів збирання інформації провідне місце належить спостереженню. Наукове спостереження в бібліотекознавстві — це планомірне, фіксоване та систематичне сприйняття об'єктів бібліотечної дійсності для отримання достовірних знань про них. Вибір видів та засобів спостереження передбачається програмою дослідження. Перш ніж проводити спостереження, необхідно скласти його конкретний план, у якому слід зазначити предмет дослідження, об'єкти спостереження та вибрану методику. Надійність даних підвищується, якщо:

— шукати можливості використання кількісних методів аналізу та обробки первинного матеріалу, отриманого в процесі спостереження;

— письмово фіксувати всі спостереження та застосовувати, де можливо, різні прийоми стандартизації ведення записів (складання схем, матриць, сіток та ін.);

— максимально враховувати умови функціонування об'єкта вивчення;

— розробляти конкретну методику спостереження;

— порівнювати матеріали спостереження з даними попередніх досліджень, що дає можливість відобразити динаміку процесу, що вивчається;

— перевіряти вірогідність результатів повторними спостереженнями за тією самою програмою;

— проводити контрольне вивчення об'єктів іншими методами дослідження;

— залучати, по можливості, кілька дослідників для одночасного спостереження за об'єктом з подальшим порівнянням результатів;

— розробляти чітку систему критеріїв, які відображають особливості бібліотечних працівників для оцінки об'єктів, що вивчаються;

— супроводжувати спостереження контролем за діями дослідника (це підвищує об'єктивність дослідження) [25].

В умовах трансформації суспільства зазнає модифікації класичний метод спостереження — описовий. У традиційному розумінні вивчення бібліотечних фондів описова форма є своєрідною пояснювальною запискою до структурної або тематико-типологічної моделі фонду, яка створює його образ за такими параметрами, як тематика, тип, вид документів, екземплярність, мовний склад, можливість кординованого комплектування та ін. Методи спостереження та способи отримання й використання описової статистики, зокрема бібліотечної, яка є набором числових даних, що характеризують те чи інше явище (або модель), зазнають відповідних змін внаслідок розвитку моніторингових систем інформаційних мереж. Термін "моніторинг" (англ. "monitoring" — "спостерігати") у широкому розумінні — це спеціально організоване, систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їхньої оцінки, контролю, прогнозу. Під час дослідження бібліотечних фондів це поняття використовується здебільшого для аналізу попиту на певні масиви документів та вивчення їхнього використання. Вітчизняна дослідниця Ю. Яковлева характеризує моніторинг бібліотечних фондів як складову процесу прийняття управлінських рішень щодо їхнього формування: "Володіючи повною інформацією, бібліотекар завжди має представлення про стан фонду, про ступінь досягнення фондом поставленої мети" [49, с. 92—93]. Це дозволяє керівнику впливати на фонд у потрібному напрямку. Керування бібліотечною справою, по суті, і є безупинним збором та передачею інформації про стан і використання бібліотечного фонду; логічну переробку цієї інформації (тобто її аналіз, осмислення, оцінку); ухвалення рішення і видачу керуючих установ тощо. Метою цих дій є приведення фонду в бажаний, заздалегідь змодельований стан, а також контроль за виконанням певного рішення. Відсутність інформації, недостатність, невірогідність, неоперативне її надходження можуть цілком зруйнувати керування бібліотекою. При цьому чим складніша система керування, тим більшої точності, повноти й оперативності одержання інформації вона вимагає. Постійний моніторинг фондів дозволяє організувати бібліотечну діяльність відповідно до вимог соціальних завдань, до викликів зовнішнього середовища.

На початку XXI ст. у бібліотечному фондознавстві професором Ю. Гріхановим був сформульований так званий закон метаморфізму, суть якого полягає в тому, що бібліотека періодично трансформує форми комплектування, зберігання і надання документної інформації користувачам паралельно з розвитком технологій запису, зберігання та переда-

чі даних, а також засобів комунікації [15, с. 562]. На сьогодні основні видові ознаки (структура) фондів набувають залежності від режиму доступу до документів; мови, виду документів; галузевого спрямування або тематики документів; орієнтації на певні зацікавлені користувачів; активності їхнього попиту; наявності профілю комплектування тощо. Різноманіття сучасних документів у бібліотечних фондах зумовлює появу і функціонування окремих самостійних структур, як-от: фонд документів на компакт-дисках, фонд мережі документів електронної бібліотеки, фонд мережі електронних документів віддаленого доступу, архівний фонд електронних документів та ін.

Таким чином, на фоні зростання ролі бібліотеки як соціального інституту, історико-культурного закладу, місія якого полягає у збереженні різних видів документів, де у центрі уваги користувач (споживач інформації) бібліотечних фондів, можна констатувати, що не тільки методологія і теорія бібліотекознавства та фондознавства пов'язані між собою, а й те, що в бібліотекознавстві немає, по суті, таких питань, які не були б пов'язані з бібліотечним фондом та проблемами фондознавства. Наразі теоретична думка фондознавців здебільшого звернена до проблем автоматизації формування бібліотечних фондів, у зв'язку з чим широко використовуються математичні методи вивчення фонду; раціоналізуються етапи та технологічні операції обліку, обробки, зберігання та надання документів або інформації. Актуальними залишаються проблеми моделювання фонду, формування книжкового ядра, визначення критеріїв відбору документів (селекції), оптимальної частини електронних та традиційних документів, їхнього обліку та зберігання. Ефективність застосування методів вивчення фонду значно підвищується тільки у комплексному систематичному їх використанні, коли вони спрямовані не тільки на виконання певних контролюючих функцій, а й на своєчасні корегуючі дії.

Список використаної літератури

1. *Więckowska H.* Podręczny słownik bibliotekarza / H. Więckowska, H. Plisezyska. — Warszawa, 1955. — 309 s.
2. *Афанасьев М. Д.* "Библиотека — это живой организм. И ничто в нем не исчезает бесследно": [изложение доклада М. Д. Афанасьева "Генеалогия библиотечных фондов" и дискуссии по докладу] / М. Д. Афанасьев // Библиотековедение. — 1999. — № 3. — С. 98—107.
3. *Беловицкая А. А.* Общее книговедение / А. А. Беловицкая. — М.: Книга, 1967. — 256 с.
4. *Бiblioteковедческие исследования. Методология и методика* / [А. Н. Ванев и др.]. — М.: Книга, 1978. — 248 с.
5. *Библиотечные фонды: учебник для библиотечного факультета ин-тов культуры, пед. ин-тов и ун-тов* / под ред. Ю. Н. Столярова, Е. П. Арефьевой. — М.: Книга, 1979. — 296 с.
6. *Бібліотека очима користувача: соціол. дослідження* / [підгот. Оксана Ісак]. — Чернівці: ЧОУНБ ім. М. Івасюка, 2012. — 48 с.
7. *Булах Т. Д.* Технологія та методика бібліотечної селекції документів у сучасних умовах / Т. Д. Булах // Вісник Харківської державної академії культури. — 2004. — Вип. 14. — С. 228—238.
8. *Василенко О.* Сучасні аспекти методології бібліотечної статистики / О. Василенко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2008. — Вип. 20. — С. 185—197.
9. *Василенко О.* Статистичні дослідження в бібліотеках / О. Василенко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2007. — Вип. 19. — С. 679—689.
10. *Володькова О. П.* Системний підхід до вивчення бібліотечного фонду / О. П. Володькова // Вісник Харківської державної академії культури. — 2000. — Вип. 2. — С. 38—46.
11. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства / О. Воскобойнікова-Гузєва // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 2. — С. 3—9.
12. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки / О. Воскобойнікова-Гузєва, А. Бровкін // Бібліотечний вісник. — 2005. — № 6. — С. 9—15.
13. *ГОСТ 7.76-96.* Комплектование фонда документов. Библиографирование. Каталогизация. Термины и определения / Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации. — Введ. 1998-01-01. — М.: Изд-во стандартов, 1997. — 52 с.
14. *Григорьев Ю. В.* Теоретические основы формирования библиотечных фондов: учеб. пособие по курсу "Библиотековедение" / Ю. В. Григорьев. — М.: [б. и.], 1973. — 88 с.
15. *Гриханов Ю. А.* Метаморфизм библиотеки и структурная реорганизация библиотечных фондов / Ю. А. Гриханов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: тр. конф. / Восьмая Междунар. конф. "Крым 2001", Судак, 9—17 июня 2001. — М., 2001. — Т. 2. — С. 561—564.
16. *Гудимова Н.* Формування бібліотечного фонду. Маркетинговий підхід / Н. Гудимова, І. Цуріна. — К.: НПУ, 2006. — 36 с.
17. *Давидова І. О.* Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві: автореф. дис. ... д-ра наук з соціальних комунікацій / Давидова Ірина Олександрівна; Харків. держ. акад. культури. — Х., 2008. — 51 с.
18. *Изучение библиотечного фонда с помощью математических методов: консультация* / Волгоград. ОУНБ им. М. Горького, отд. НИИМР. — Волгоград, 2010. — 15 с.
19. *Інструкція по учету библиотечного фонда: (проект).* — М., 2007. — 52 с.
20. *Картузов К. М.* Реформування бібліотечної статистики як механізм модернізації системи державного управління бібліотечною справою в Україні / К. М. Картузов // Наукові праці. Державне управління / Держ. гуманітар. ун-т ім. П. Могили. — 2013. — Т. 214, вип. 202. — С. 51—54.
21. *Кобелев О. М.* Кількісні методи аналізу публікацій в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек / О. М. Кобелев // Вісник Харківської державної академії культури. Серія "Соціальні комунікації". — 2011. — Вип. 32. — С. 167—174.
22. *Коришун О. П.* Проблемы общей теории библиографии: монография / О. П. Коришун. — М.: Книга, 1975. — 191 с.
23. *Кунанець Н.* Організація фондів електронної бібліотеки / Н. Кунанець, О. Малиновський // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 25 жовт. 2012 р. / Нац. ун-т "Львів. політехніка", Наук.-техн. б-ка. — Львів, 2012. — С. 257—263.
24. *Кушнарєнко Н. М.* Методологічні засади книгознавчих, бібліотекознавчих і бібліографознавчих досліджень / Н. М. Кушнарєнко // Вісник Харківської державної академії культури. — 2004. — Вип. 15. — С. 84—94.
25. *Ладвинська А. А.* Спостереження як основний метод вивчення читачів: метод. поради / А. А. Ладвинська // Бібліотечний інформаційно-освітній портал. — Режим доступу: http://librport.l.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=599&Itemid=168&limit=1&limitstart=0. — Назва з екрана.
26. *Масляно Л. П.* Проблеми і технології продукування інформаційних ресурсів / Л. П. Масляно, П. М. Лісов // "Сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій": матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11—13 грудня 2006 р., м. Луганськ / [редкол.: С. Я. Харченко та ін.]. — Луганськ, 2007. — С. 184—189.
27. *Мелентьева Ю. П.* Объект современного библиотековедения / Ю. П. Мелентьева // Библиотековедение. — 2004. — № 6. — С. 26—31.
28. *Методичні рекомендації по організації вивчення складу та використання бібліотечних фондів у централізованих бібліотечних системах* / підгот. О. В. Щербаков [та ін.]. — К.: [б. в.], 1985. — 12 с.
29. *Мигонь К.* Наука о книге: очерк проблематики / Кшиштоф Мигонь. — М.: Книга, 1991. — 198 с.
30. *Місєвра Г. І.* Вивчення статистичним методом складу та використання книжкового фонду підрозділу екологія / Г. І. Місєвра // Стратегія формування бібліотечних фондів в сучасних умовах: програма обл. семінару-тренінгу, 25 верес. 2007 р. / Закарпат. обл. універ. наук. б-ка. — Режим доступу: <http://sm.znaimo.com.ua/docs/167/index-30504-1.html?page=3>. — Назва з екрана.
31. *Муха Л.* Використання та збереження документальних фондів у системі бібліотечно-інформаційної діяльності / Л. Муха, Л. Затока // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2007. — Вип. 17. — С. 39—45.

32. Муха Л. Збереження бібліотечно-інформаційних фондів: традиційні та нові підходи / Л. Муха, С. Добрусіна, Л. Затока // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 6. — С. 39—41.
33. Муха Л. Технологія збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів / Л. Муха, З. Савіна, Л. Затока // Бібліотечний вісник. — 2006. — № 6. — С. 28—30.
34. Петрова Л. Г. Теоретично-методологічна основа моделювання процесу трансформації сучасної бібліотеки / Л. Г. Петрова // Вісник Книжкової палати. — 2003. — № 10. — С. 16—19; № 11. — С. 14—16.
35. Проведення соціологічного дослідження у бібліотеці : консультація / Держ. закл. "Нац. б-ка України для дітей"; авт.-уклад. О. Б. Петренко, Н. М. Загоруйко. — К., 2012. — 20 с. — Режим доступу: http://www.chl.kiev.ua/pdf/konsul_p.pdf. — Назва з екрана.
36. Пузиков Г. К. Библиотекосведение в системе наук : (методол. проблемы междисциплинарного изучения библиотеч. дела) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Пузиков Георгий Кузьмич. — М., 1981. — 16 с.
37. Самохіна Н. Моделювання використання розподілених інформаційних ресурсів бібліотек / Н. Самохіна // Бібліотечний вісник. — 2006. — № 1. — С. 5—8.
38. Скворцов В. В. Коренной вопрос перестройки библиотечной теории и практики на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. гос. ин-т культуры — М., 1989. — С. 5—19.
39. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій : монографія / М. С. Слободяник. — К. : Ред. жур. "Бібліотечн. вісник", 1995. — 268 с.
40. Соляник А. А. Система документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку : монографія / А. А. Соляник. — Х. : ХДАК, 2005. — 230 с.
41. Соляник А. А. Электронное документоснабжение библиотек / А. А. Соляник // Книга. Исследования и материалы : сб. науч. тр. — 2005. — Сб. 83. — С. 100—106.
42. Соціологічні дослідження в бібліотеках : (методика організації і проведення) / Дніпропетров. обл. універс. наук. б-ка. — Дніпропетровськ, 2002. — Режим доступу: <http://www.libr.dp.ua/Biblio/soc.htm/>. — Назва з екрана.
43. Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ.-аналіт. бюлетень / уклад.: Т. Богущ, О. Мастіпан. — К., 2006. — Вип. 32. — 48 с.
44. Столяров Ю. Н. Научный миф о специальных методах документально-коммуникационных дисциплин / Ю. Н. Столяров // Научные и технические библиотеки. — 2006. — № 10. — С. 5—13.
45. Столяров Ю. Н. Сто лет библиотечного фондосведения / Ю. Н. Столяров // Научные и технические библиотеки. — 2001. — № 6. — С. 16—48.
46. Столяров Ю. Н. Эволюция библиотечного фондосведения / Ю. Н. Столяров, Н. Н. Кушнарченко, А. А. Соляник. — М. : ФАИР, 2007. — 688 с.
47. Шилов В. В. Численные задачи управления текущим комплектованием библиотечных фондов: постановка и решение / В. В. Шилов. — СПб. : ГПБ, 1992. — 152 с.
48. Эйдемиллер И. В. Стратегия формирования фондов публичных библиотек: Маркетинговый поход / И. В. Эйдемиллер. — СПб. : Изд-во Рос. нац. б-ки, 1995. — 124 с.
49. Яковлева Ю. В. Селективный мониторинг використання бібліотечних фондів / Ю. В. Яковлева // Реєстрація, зберігання і обробка даних. — 2002. — Т. 4, № 1. — С. 89—96. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2002/02yuvsmv/>. — Назва з екрана.

Анализируется формирование методов изучения библиотечного фонда в связи с развитием теории методологии фондоснабжения как составляющей части библиотековедения. Охарактеризованы изменения форм деятельности библиотек, способов и приемов анализа библиотечного фонда, которые были обусловлены появлением информационно-цифровых технологий.

The methods for studying the formation of the library fund in connection with the development of the theory and methodology of the collection science, as an integral part of library science are analyzed. Characterized by changes in the forms of library activities, methods and techniques of analysis of the library fund, which were caused by the advent of information and digital technology.

Надійшла до редакції 19 березня 2014 року